

Henryk Andrulewicz

Pracownia Urbanistyki

Ochrona Zabytków 55/1 (216), 24-30

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

województwo, powiat, gmina, miejscowość i w ramach miejscowości obiekty według rodzajów i alfabetycznego spisu ulic obejmuje ok. 60 000 obiektów. Wojewódzkie wykazy, a także listy braków w ewidencji rozesłano do Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków. Aktualnie trwa weryfikacja tych materiałów ze stanem faktycznym, polegająca głównie na lustracjach terenowych, gdyż wiele obiektów wpisanych niegdyś do rejestru zabytków fizycznie nie istnieje, część obiektów budownictwa ludowego przeniesiono do skansenów, wreszcie liczne obiekty enigmatycznie określa-

ne w decyzjach są trudne do identyfikacji. Do prac tych włączyły się Regionalne Ośrodki Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego.

Mamy nadzieję, iż weryfikacja rejestru zabytków zakończy się w roku bieżącym, i że Dział Architektury zamknie jubileuszowy rok 40-lecia ODZ publikacją aktualnego spisu rejestru zabytków nieruchomości w Polsce, tym razem przeznaczonego już dla szerszego grona odbiorców, a nie tylko dla wewnętrznego użytku służb konserwatorskich.

Juliusz Wendlandt

Kierownik Działu Architektury i Urbanistyki

PRACOWNIA URBANISTYKI

Powołanie do życia w latach 1961–1962 Ośrodka Dokumentacji Zabytków, jako instytucji prowadzącej centralną ewidencję zabytków, oznaczało integralne włączenie do tworzonych ówczesnie programów dokumentacji i ochrony dóbr kultury¹ również zagadnień związanych z zabytkową urbanistyką miast polskich. Utworzona wówczas w Ośrodku Pracownia Urbanistyki, której kierownictwo od 1965 r. objął historyk–mediewista, uczeń prof. dr. Aleksandra Gieysztora, mgr Henryk Andrulewicz, była częścią Działu Zabytków Nieruchomych, wydzielonego przede wszystkim w celu prowadzenia centralnego rejestru zabytków nieruchomości oraz opracowywania i gromadzenia ewidencji obiektów architektury i budownictwa, jak również ewidencji i dokumentacji zabytkowych zespołów miejskich, a ponadto w celu gromadzenia i opracowywania obszernych zbiorów kartoteki fotograficznej zabytków (wyodrębnionych później w oddzielnej Fototece)².

W połowie lat siedemdziesiątych w wyniku postępu metodologii badań zabytkoznawczych oraz rozszerzenia zakresu zadań dokumentacji urbanistycznej — powiązanej wtedy ściśle z programami rewaloryzacji miast — nastąpiło przekształcenie Pracowni Urbanistyki w samodzielny Dział Zabytkowych Układów Przestrzennych ODZ, zajmujący się obok ewidencji i dokumentacji urbanistycznej również zagadnieniami ewidencji ruralistycznej, a docelowo — zagadnieniami dokumentacji wszystkich innych zabytkowych układów przestrzennych, mieszczących się w tradycyjnym pojęciu „środowiska kulturowego” (zastępowanym wówczas nowym, szerszym pojęciem „przestrzeni historycznej”). Dział ten istniał aż do reorganizacji służb konserwatorskich w latach 1990–1991. W nowych, tworzonych wówczas realiach ustrojowych i nowych strukturach organizacyjnych Państwowej Służby Och-

rony Zabytków oraz Ośrodka Dokumentacji Zabytków i jego Ośrodków Regionalnych, Dział ten został w nowym statucie ODZ pominięty (zlikwidowany), a szeroki dotąd zakres jego działań merytorycznych ograniczono do zadań ściśle dokumentacyjnych, związanych wyłącznie z urbanistyką zabytkową. W jego miejsce „restytuowano” więc dawną Pracownię Urbanistyki, podporządkowując ją nowej strukturze organizacyjnej, tj. wcielając ją do powołanego ponownie Działu Architektury i Urbanistyki, w którym wydzielono ponadto równorzędnie Pracownię Architektury i Budownictwa, oraz — istniejącą wcześniej — Pracownię Zabytków Techniki.

Podstawą zbiorów dokumentacji Pracowni Urbanistyki po utworzeniu ODZ były początkowo zbiory studiów historyczno–urbanistycznych miast i inwentaryzacje urbanistyczne przejęte z Centralnego Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków, następnie opracowana już w Ośrodku w latach 1962–1963 własna ewidencja urbanistyczna miast zabytkowych, sporządzona w formie tzw. białych teczek miast. Objęła ona 1264 miasta, tj. wszystkie miejscowości historyczne w Polsce (miasta, osady i wsie), które posiadały kiedykolwiek prawa miejskie, i była pierwszą próbą skrótowego, kompleksowego ujęcia stanu zachowania elementów zabytkowych układów przestrzennych miast polskich, a zarazem pierwszą próbą sformułowania ocen kwalifikacyjnych w stosunku do całości lub części zachowanych historycznych ośrodków miejskich.

Ogromnie ważne miejsce i znacząca rola ewidencji miast zabytkowych w systemie dokumentacji i ochrony zabytków w Polsce, jak również szczegółowa zawartość zbioru tej dokumentacji, były już wielokrotnie omawiane i poddawane różnorodnym ocenom w innych miejscach³. Odnotować tu jednak należy podjęcie

1. Por. uwagi w tej sprawie pierwszego dyrektora ODZ: K. Malinowski, *Dziesięciolecie Ustawy o Ochronie Dóbr Kultury i o Muzeach*, „Ochrona Zabytków” (dalej: „OZ”) 1973, nr 2, s. 85–88.

2. Por.: M. Charytańska, *Z działalności Ośrodka Dokumentacji Zabytków*, „OZ” 1966, nr 4, s. 3–8. Omówienie działalności ODZ,

w tym Działu Zabytków Nieruchomych ODZ w pierwszym dziesięcioleciu zob. P. Maliszewski, H. Andrulewicz, A. Łotysz, *Dział Zabytków Architektury i Urbanistyki ODZ*, „OZ” 1971, nr 4, s. 234–244.
3. Z obszernego zestawu publikacji dotyczących ewidencji miast zabytkowych ODZ warto wskazać na: M. Charytańska, *Dokumen-*

na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych prób jej weryfikacji, zmierzających do aktualizacji, uzupełnienia i rozszerzenia skąpych, skrótowych i niepełnych, a często coraz bardziej niewystarczających danych ewidencyjnych.

Próby te zakładały rozszerzenie i przekształcenie przestarzałej już nieco ewidencji miast zabytkowych ODZ w nowoczesny zbiór podstawowych materiałów źródłowych i zasadniczych informacji naukowo-histerycznych i konserwatorskich dotyczących zagadnień ewolucji przestrzennej wszystkich zabytkowych ośrodków miejskich w Polsce. Naturalne niejako włączenie do czynnej współpracy merytorycznej w tym zakresie 49 wojewódzkich Biur Badań i Dokumentacji Zabytków — znajdujących się zresztą w innych strukturach organizacyjnych niż Ośrodek Dokumentacji Zabytków i zajętych głównie bieżącą, terenową problematyką konserwatorską — nie mogło jednak przynieść spodziewanych, szybkich rezultatów, zwłaszcza że nie towarzyszyły temu niezbędne nakłady finansowe na rozwój prac naukowych, dokumentacyjnych i badawczych w terenie, związanych z zamierzoną weryfikacją.

Nielatwa sytuacja kryzysowa lat osiemdziesiątych w kraju i szczupłość etatowa Działu (tylko jeden lub przejściowo dwa etaty), wreszcie coraz częstsze „wchłanianie” Biur Badań i Dokumentacji Zabytków przez Urzędy Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków sprawiły, że wspomniane próby weryfikacji ewidencji miast nie wyszły wówczas w zasadzie poza pierwszą fazę. Wykonano przeglądy i analizy stanu oraz potrzeb dokumentacji urbanistyczno-konserwatorskiej w poszczególnych województwach, a także przegląd orzecznictwa konserwatorskiego dla miast zabytkowych z jednoczesną próbą przeprowadzenia aktualizacji stref ochrony konserwatorskiej. Towarzyszyła temu weryfikacja i aktualizacja wojewódzkich spisów miast historycznych objętych ewidencją (przeważnie weryfikacja terenowa, zwłaszcza objęcie ewidencją pominiętej wcześniej urbanistyki XIX i XX w.) oraz przekazanie Biurom Badań i Dokumentacji Zabytków instrukcji i materiałów ewidencyjnych (nowe teczki i karty miast). W wyniku wzmiankowanego już powołania w początkach lat dziewięćdziesiątych nowych struktur PSOZ oraz Ośrodków Regionalnych ODZ, rezultaty terenowe prac weryfikacyjnych powinny być przez nie przejęte i ewentualnie kontynuowane, aczkolwiek w innej już perspektywie — koordynacji i w innym zakresie rzeczowym.

Drugim podstawowym zbiorem dokumentacji urbanistycznej, gromadzonym obok ewidencji miast zabyt-

ycja naukowa miast zabytkowych. Materiały z ogólnopolskiej konferencji urbanistycznej w Bolesławcu, BMiOZ, t. XVIII, Warszawa 1967, s. 41–51; M. Witwicki, Ewidencja miast zabytkowych, „OZ” 1966, nr 4, s. 33–37; W. Kalinowski, Problemy ochrony i konserwacji zabytkowych układów przestrzennych miast i osiedli, Toruń 1971, s. 13 i nast.; K. Pawłowski, Zasady ochrony, odbudowy i rewaloryzacji historycznych zespołów urbanistycznych. Problemy dokumentacji konserwatorskiej na potrzeby ochrony i adaptacji miej-

Przed startem do wykonywania zdjęć lotniczych: a — Wiesław Stępień na lotnisku aeroklubu w Kielcach, latem 1992 r.; b — Henryk Andrulewicz na lotnisku aeroklubu w Białymstoku, jesienią 1993 r. Fot. H. Andrulewicz (a), W. Stępień (b)

Prior to taking aerial photographs: a - Wiesław Stępień in the aviation club airport in Kielce, summer 1992; b - Henryk Andrulewicz in the aviation club airport in Białystok, autumn 1993. Photo: H. Andrulewicz (a), W. Stępień (b)

kowych od chwili powstania ODZ, pozostał nadal zbiór studiów historyczno-urbanistycznych sporządzanych do planów ogólnych zagospodarowania przestrzennego miast. Model tej dokumentacji, kształtowany w Polsce od lat pięćdziesiątych XX w. i stanowiący przez pół wieku niejednokrotnie wzorzec dla służb konserwatorskich innych krajów europejskich, był rozwijany i modyfikowany w latach sześćdziesiątych również przy współdziałaniu ODZ⁴, będącego wówczas jednym z najważniejszych inwestorów tych opraco-

skich zespołów zabytkowych, (w:) Zabytki urbanistyki i architektury w Polsce, t. 1, Warszawa 1986, s. 48–72; zob. także: Instrukcja weryfikacji ewidencji miast zabytkowych, (w:) Metody ewidencji zabytków, BMiOZ, t. LXVII, Warszawa 1981, s. 47–52.

4. Układ i sposób opracowania studiów historyczno-urbanistycznych został ustalony w instrukcji do okólnika Prezesa KUA nr 83 z 1956 r., jednak w toku wieloletnich prac ulegał pewnym modyfikacjom. Por. w tej sprawie: *Materiały z ogólnopolskiej konferencji*

Warszawa, Stare i Nowe Miasto od strony południowej. Zdjęcie lotnicze, ODZ neg nr 1-1-3. Fot. W. Stępień, 1992
Warsaw, Old and New Town from the south. Aerial photographs, ODZ negative no. 1-1-3. Photo: W. Stępień, 1992

wań, wykonywanych głównie przez wyspecjalizowane Pracownie Dokumentacji Naukowo-Historycznej PP Pracownie Konserwacji Zabytków. Zbiór ten obejmuje obecnie ok. 600 tomów studialno-naukowych opracowań monograficznych miast, zgromadzonych w Pracowni Urbanistyki, oraz ponad 1000 tomów przejętych przez Ośrodek po likwidacji PKZ, znajdujących się obecnie w Zespole Badań Regionalnych Warszawy i Mazowska przy ul. Szeroki Dunaj w Warszawie.

Należy w tym miejscu przypomnieć, że jedna z cenniejszych wówczas inicjatyw stworzenia nowego modelu studiów historyczno-urbanistycznych, modyfikująca sposób formułowania wytycznych konserwatorskich (obowiązujące i postulatywne) oraz określająca zróżnicowanie stref ochrony zabytkowej miast i obowiązujących w nich rygorów konserwatorskich, wyszła w tamtych latach z Ośrodka Dokumentacji Zabytków⁵. Obok tego Ośrodek równorzędnie podjął niezwykle wtedy ważne i potrzebne zagadnienie opracowania waloryzacji miejskich zespołów zabytkowych, przeprowadzone początkowo w formie wstępnej klasyfikacji miast, jako weryfikacja ich wartości zabytkowych⁶. Opracowanie to, znane jako *Waloryzacja historycznych ośrodków miejskich w Polsce*⁷, zostało przygotowane szczegółowo w latach 1971–1974 dla wszystkich miast w Polsce na podstawie materiałów ewidencyjnych i studialnych Pracowni Urbanistyki ODZ i dzięki naukowym objazdom terenowym, przez zespół specjalistów — historyków urbanistyki Polskiej Akademii Nauk w składzie: Anna Berdecka, Krzysztof Dumala, Alicja Lutostańska, Krzysztof Pawłowski (przewodniczący), Teresa Zarębska. W kilka lat później, po utworzeniu Międzyresortowej Komisji d/s Rewaloryzacji Miast i Zespołów Staromiejskich w 1978 r., rezultaty tych właśnie prac i analiz posłużyły do wyznaczenia priorytetów w zakresie odnowy i rewaloryzacji zespołów staromiejskich⁸, a jeszcze później do przygotowania — w toku licznych, roboczych dyskusji

w tej Komisji, również przy udziale przedstawicieli ODZ i ZMiOZ MKiS, ostatecznej redakcji ustaleń — obowiązujących do dziś wytycznych, dotyczących sposobu włączenia problematyki ochrony i rewaloryzacji miast oraz zabezpieczenia i wykorzystania wartości kulturowych przy sporządzaniu planów zagospodarowania przestrzennego różnych szczebli⁹.

Warto przy okazji również wspomnieć o szerszej aktywności ówczesnego Działu Zabytkowych Układów Przestrzennych ODZ, przejawiającej się w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych zorganizowaniem kilku specjalistycznych sesji naukowych i konferencji problemowych, poświęconych nowemu modelowi dokumentacji zabytkoznawczej, służącej rozszerzonym potrzebom rewaloryzacji miast. Dla przykładu należy szczególnie wyróżnić organizację dwóch ogólnopolskich Przeglądów Opracowań Studialnych i Planów Zagospodarowania Przestrzennego Miast Historycznych w kwietniu i październiku 1977 r.: w Rzeszowie — dla miast Polski Południowej i w Toruniu — dla miast Polski Północnej. Oba przeglądy miały charakter kilkudniowych, ogólnopolskich sesji problemowo-metodologicznych z szerokim udziałem zaproszonych wybitnych specjalistów-naukowców, przedstawicieli kilku zainteresowanych resortów, wojewódzkich służb konserwatorskich oraz specjalistów-projektantów ze służb planowania przestrzennego; w każdej sesji brało udział po ok. 350 osób. Oba przeglądy były połączone z dwiema ogromnymi wystawami najlepszych opracowań i planów realizacyjnych rewaloryzacji miast, na które zwieziono z terenu całego kraju i eksponowano w salach Filharmonii Narodowej w Rzeszowie oraz w Auli UMK w Toruniu ok. 400 szt. planów realizacyjnych, projektów i planów zabytkowych ośrodków staromiejskich oraz ok. 100 zabytkoznawczych opracowań studialnych. Na obu sesjach przedstawiono i wygłoszono łącznie ok. 80 referatów, autorskich opracowań projektowych, wystąpień i ko-

urbanistycznej ODZ w Bolesławcu. *Ochrona miejskich zespołów zabytkowych*, BMiOZ, t. XVIII, Warszawa 1967, jak również sprawozdanie z tej konferencji: H. Andrulewicz, „OZ” 1967, nr 1, s. 65–68. Model studium podstawowego do planów ogólnych zagospodarowania przestrzennego miast omawia W. Kalinowski, *Problemy ochrony...*, s. 14 i nast.

5. Por. opracowanie wykonane na zlecenie ODZ: K. Pawłowski, M. Witwicki, *Studia historyczno-urbanistyczne*, cz. I: *Ogólna analiza dotychczasowych opracowań i ich przydatności*, cz. II: *Wytyczne dotyczące zakresu, trybu zlecania oraz wdrażania do praktyki urbanistycznej*, cz. III: *Instrukcja o sposobie wykonywania studium podstawowego*, ODZ 1967, mps powielany.

6. Problem waloryzacji zabytkowych zespołów miejskich podejmował wcześniej: M. Witwicki, *Metody oceny wartości historycznych ośrodków miejskich*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1960, z. 1–2; zob. także, *Kryteria oceny wartości zabytkowej zespołów miejskich*, BMiOZ, t. XVIII, Warszawa 1967. Z inicjatywy ODZ wykonano w 1967 r. projekt klasyfikacji historycznych zespołów miejskich, który po wstępnej analizie (por. omówienie: H. Andrulewicz, *Konferencja urbanistyczna poświęcona założeniom oraz kryteriom oceny wartości zabytkowej historycznych zespołów miejskich* — Warszawa 22 XI 1967, „OZ” 1968, nr 1, s. 55–58) został

przedstawiony szerzej w publikacji: K. Pawłowski, M. Witwicki, *Problemy oceny wartości zabytkowej historycznych zespołów miejskich*, „OZ” 1968, nr 4, s. 3–12 (wraz z projektem karty klasyfikacyjnej zabytkowego zespołu miejskiego).

7. Uzyskane wyniki opracowania były wykorzystywane tylko do użytku wewnętrznego i nie były publikowane z uwagi na ewentualne zagrożenia, jakie mogły stąd wyniknąć dla niżej sklasyfikowanych zespołów miejskich. Dopiero w 1982 r. nakładem Międzyresortowej Komisji d/s Rewaloryzacji Miast ukazała się publikacja powielana w formie książkowej, przedstawiająca tabele klasyfikacyjne waloryzacji miast: *Waloryzacja historycznych ośrodków miejskich w Polsce*, Warszawa 1982 i 1983 (druk powielany tylko do użytku służbowego), s. 120.

8. Por. K. Pawłowski, *Zasady ochrony...*, s. 58–60 i 69–72. Zob. również: *Miasta historyczne w Polsce. Podział na grupy dla potrzeb rewaloryzacji*, Warszawa 1984, s. 56 (wyd. Międzyresortowa Komisja d/s Rewaloryzacji Miast).

9. Ostateczna wersja wytycznych była publikowana w formie broszury *Wytyczne do opracowania problematyki ochrony wartości kulturowych w planach zagospodarowania przestrzennego*, Warszawa 1981 (wyd. Międzyresortowa Komisja d/s Rewaloryzacji Miast).

munikatów, a obu przeglądów towarzyszyły objazdy terenowe oraz wieczorne koncerty muzyki poważnej w Zamku Łańcuckim i Ratuszu Toruńskim. Należy ubolewać, że ogromna liczba zgromadzonych na oba przeglądy materiałów, tj. ponad 2000 stron maszynopisu (tylko samych referatów i opracowań) oraz kilkaset barwnych ilustracji, plansz i zdjęć, z powodu braku odpowiedniej bazy redakcyjnej i technicznej w Ośrodku nie mogła być na bieżąco przygotowana do druku. Pewną satysfakcję stanowi tylko fakt, że w późniejszej publikacji książkowej ODZ poświęconej zabytkom urbanistyki w Polsce częściowo wykorzystano wybór materiałów dla 23 miast przedstawionych na obu wspomnianych przeglądach¹⁰.

Nie można również nie odnotować w kilku przynajmniej zdaniach blisko sześćdziesięciu prac prowadzonych w Pracowni Urbanistyki w latach 1968–1974, związanych z opracowaniem i przygotowaniem do druku nieukończonego, kilkutomowego wydawnictwa pt. *Miejskie zespoły zabytkowe w Polsce*. Ambitne założenia redakcyjne tego wydawnictwa zakładały opracowanie w ciągu 3–4 lat (przy współpracy autorskiej wybitnych specjalistów — historyków urbanistyki, skupionych w kilku ośrodkach akademickich w kraju), pogłębionej analizy ewolucji historycznej oraz istniejącego kształtu przestrzennego ok. 550 najwartościowszych, wybranych miast polskich, z jednoczesnym sprecyzowaniem i przedstawieniem najważniejszych zadań w zakresie ich ochrony konserwatorskiej. Skondensowane teksty autorskie miały zatem uwzględniać nie tylko określony stan badań naukowych nad historią miast polskich, co dla wielu miast musiało być pracą podejmowaną w literaturze przedmiotu po raz pierwszy, ale miały one obejmować również omówienie i ocenę konserwatorską stanu zachowania zabytkowych elementów planu miasta i ważniejszych jego zespołów urbanistycznych i architektonicznych. Wydawnictwo miało ponadto zawierać bogatą część ilustracyjną, m.in. plany współczesne miast sprowadzone do jednolitej skali i przygotowane w formie przerysów z aktualnych podkładów geodezyjnych uwzględniających podziały własnościowe, wyznaczone przez autorów na wspomnianych planach i uzgodnione z wojewódzkimi konserwatorami zabytków strefy ochrony konserwatorskiej; oprócz tego ważniejsze plany historyczne miast oraz ewentualne realizacje konserwatorskie, wybraną ikonografię historyczną oraz obszerny zestaw fotografii współczes-

nych, ilustrujących całe układy i wnętrza urbanistyczne, w tym bogaty zestaw zdjęć lotniczych miast.

Tak ambitnie i szeroko zakreślony plan wydawniczy, w dodatku plan stale rozrastający się, modyfikowany i doskonalony m.in. pod wpływem wewnętrznych recenzji naukowych, musiał prędzej lub później zderzyć się z przaśną rzeczywistością i mizérią ówczesnych realiów wydawniczych, w tym technicznych i cenzuralnych oraz z bardziej niż skromną kondycją finansową i organizacyjną niewielkiego przecież Ośrodka Dokumentacji Zabytków. Wymogi cenzury wojskowej dotyczące deformacji planów współczesnych miast w wydawnictwie obejmującym większość miast w Polsce, wymogi wobec obcojęzycznych legend i nazw, jak również „judaiców” występujących na planach historycznych miast, wreszcie liczne ingerencje cenzury w zdjęcia lotnicze, powodujące nawet przejściowe utajnienie znacznej ich liczby (brak zezwolenia na publikację), piętrzyły barierę obiektywnych trudności, czyniąc ją niemożliwą do przekroczenia. W tych okolicznościach, mimo ogromnej, trudnej, kilkuletniej pracy¹¹, która doprowadziła w rezultacie do skompletowania blisko 80% autorskich opracowań tekstowych i przygotowania ok. 75% przerysów planów współczesnych miast z autorskimi propozycjami stref ochrony konserwatorskiej, a także do zgromadzenia ok. 90% ilustracji, w tym zdjęć lotniczych miast, Ośrodek Dokumentacji Zabytków zmuszony był w końcu tego niezwykle cennego wydawnictwa zaniechać. Monograficzne materiały tekstowe i plany miast uzupełniły więc zbiory ewidencji miast zabytkowych ODZ, a ich kopie zostały przekazane do wykorzystania wojewódzkim konserwatorom zabytków.

Omawiany tu skrótoowo zarys historii zbiorów Pracowni Urbanistyki ODZ byłby niepełny bez zwrócenia uwagi na najobszerniejszy i bodajże najciekawszy zespół dokumentacji urbanistycznej, jaki został w tej Pracowni wytworzony od podstaw. Jest nim — stale i konsekwentnie rozwijany, począwszy od 1966 r., unikatowy liczebnie i przedmiotowo w skali urbanistyczno-konserwatorskiej w Polsce — zbiór dokumentacji lotnicznej miast zabytkowych. Jego geneza, historia, rozwój oraz szczegółowa zawartość i praktyczna przydatność do celów konserwatorskich, projektowych, dokumentacyjnych i badawczych, a zwłaszcza do uchwycenia procesów przemian i stanu zagospodarowania struktur przestrzennych zabytkowych ośrodków miast polskich, była już przedmiotem innych publikacji

10. Zob. *Zabytki urbanistyki i architektury w Polsce. Odbudowa i konserwacja*. t. 1: *Miasta historyczne*, pod. red. W. Kalinowskiego, Warszawa 1986, s. 645, il. 956.

11. Nadzór naukowy nad wydawnictwem sprawowali początkowo W. Ostrowski i K. Wejchert, należy tu jednak odnotować przede wszystkim ogromny wkład pracy koncepcyjnej i naukowej pierwszego redaktora i sekretarza naukowego wydawnictwa, którym był K. Pawłowski. Opracowaniem planów współczesnych miast kierował w tym okresie A. Fabierkiewicz. Na skutek decyzji dyrektora ODZ — M. Charytańskiej i rezygnacji K. Pawłowskiego, jego fun-

kcje, a zarazem rolę głównego koordynatora wydawnictwa zmuszony był przejąć i pełnić „z urzędu” aż do końca H. Andrulewicz. Należy też wskazać na równie ogromny wkład twórczej współpracy redakcyjnej ze strony powołanych później redaktorów czterech regionalnych tomów: J. Stankiewicz, J. Bogdanowski, A. Wędkiego i J. Rozpędowskiego, oraz wielu redaktorów kolejnej koncepcji zeszytów wojewódzkich (m.in. E. Linette, M. Witwicki, W. Kalinowski i inni). Ze szczególną sympatią i wdzięcznością należy też wspomnieć kilkuletnie, efektywne zaangażowanie autorskie całego, liczącego ok. 150–200 osób zespołu autorskiego.

i opracowań¹². Dlatego może wystarczy tylko przypomnieć, że zbiór ten według stanu na 31 grudnia 2000 r. liczy łącznie 21 372 szt. negatywów barwnych i czarno-białych w formacie 6 x 9, 6 x 6 i 6 x 4,5 cm oraz 24 x 36 mm, w tym 3638 diapozytywów barwnych 24 x 36 mm a także 14 154 szt. fotogramów — powiększeń 18 x 24 i 13 x 18 cm, uporządkowanych alfabetycznie w wojewódzkich kartotekach przeglądowych zdjęć lotniczych.

Interesujące może być także to, że w latach 1990–2000 programy dokumentacji lotniczej Ośrodka Dokumentacji Zabytków zostały poszerzone o nieco bogatszą problematykę studiów przestrzennych i ochrony środowiska kulturowego, np. program studyjny dla Łowickiego Parku Kulturowego i dorzecza Bzury zrealizowany w 1991 r., czy program monograficzny dla Kanału Augustowskiego, zrealizowany w 1993 r., oraz dla Kanału Elbląskiego z 1994 r. W konstruowanych szerzej programach tej dokumentacji znalazły się więc, obok centralnie położonych staromiejskich układów urbanistycznych, również peryferyjnie położone struktury osadniczo-przestrzenne i architektoniczne krajobrazu zurbanizowanego miast i osiedli oraz osadnicze struktury przestrzenne wsi i osad z elementami krajobrazu otwartego, a także struktury mieszane i wielofunkcyjne krajobrazu zielonego¹³.

Wspomniane wyżej przewartościowanie perspektywicznych potrzeb i zadań konserwatorskiego progra-

mu dokumentacji lotniczej dla zabytkowych struktur i układów przestrzeni historycznej w Polsce¹⁴ wpłynęło również na dalsze doskonalenie stosowanych technik fotograficznych, w wyniku czego nastąpiło trwałe przejście do stosowania w praktyce realizacyjnej zdjęć lotniczych Ośrodka technik i materiałów barwnych, wprowadzanych obok utrzymanej nadal techniki czarno-białej¹⁵. Włączenie — w wyniku tych zmian — do zbiorów dokumentacji lotniczej Ośrodka małoobrazkowych negatywów barwnych i diapozytywów spowodowało, że poprzedni system inwentaryzacji negatywów czarno-białych katalogu głównego zdjęć lotniczych (SIN) przestał być wystarczający i konieczne stało się już w początkach lat dziewięćdziesiątych przyjęcie i wprowadzenie nowego systemu inwentaryzacji negatywów barwnych (SINB)¹⁶.

Wprowadzenie systemu SINB opartego na kodach cyfrowych, umożliwiającego docelowo wchłonięcie go przez każdy system informatyczny, otworzyło drogę do dalszych prac i poszukiwań związanych z opracowaniem i wdrożeniem informatycznego systemu wyszukiwania i wizualizacji żądanych obrazów zdjęć lotniczych znajdujących się w zbiorze ODZ, odnoszących się merytorycznie do określonych elementów struktur przestrzennych środowiska kulturowego, w tym również struktur miejskich, na obszarze całego kraju. W związku z tym w 2000 r. zostały sformułowane podstawy merytoryczne (w tym podstawowe zakresy

12. Zob. w tej sprawie: H. Andruliewicz, *Dokumentacja fotograficzna z lotu ptaka dla miast historycznych w Polsce*, „OZ” 1973, nr 2, s. 108–116. Rezultatem szerszych analiz związanych z dokumentacją lotniczą zabytków podjętych w ODZ w latach 1988–1990, w ramach programu naukowego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu jako zadanie B.2.6, stało się studium analityczne H. Andrulewicza, *Zagadnienia metodologiczne wykonywania dokumentacji aerofotograficznej zabytkowych układów przestrzennych miast i zabytków architektury oraz wykorzystywania interpretacji konserwatorskiej zdjęć lotniczych kulturowych struktur przestrzennych objętych ochroną*, cz. I–III, Warszawa 1988–1990, s. 304, il. 120, mapa, mps ODZ. Studium to umożliwiło opracowanie zasad programowania i wykonywania konserwatorskiej dokumentacji lotniczej oraz przedstawiło *spectrum* możliwości jej zastosowań we współczesnych procesach ochrony zabytkowych układów i struktur przestrzennych. Rezultaty tej analizy zostały opublikowane przez autora w formie obligatoryjnych wniosków: H. Andruliewicz, *Wnioski z analizy wyników zdjęć lotniczych, wykonanych przez ODZ w latach 1966–1990, oraz wnioski dotyczące zadań i potrzeb konserwatorskiego programu dokumentacji lotniczej dla zabytkowych struktur i układów przestrzeni historycznej w Polsce (synteza)*, (w:) *Synteza kulturowych wartości przestrzeni państwa polskiego*, „Zeszyty Problemu Badawczego MKiS”, z. 4, Gdańsk 1991, s. 50–58 (wyd. Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Gdańsku).

13. Do struktur mieszanych i wielofunkcyjnych krajobrazu zielonego zalicza się, obok np. parków i ogrodów historycznych, rezerwatów kulturowych i pomników przyrody, także m.in. założenia przestrzenno-krajobrazowe uzdrowisk, ośrodki rekreacyjno-turystyczne, zespoły krajobrazowo-urbanistyczne założeń kalwaryjnych, kompleksy krajobrazowe kaplic pielgrzymkowych, cmentarze, zespoły architektoniczno-krajobrazowe, np. założenia fortów i fortyfikacji ziemnych, założenia krajobrazowo-wodne, komunikacyjne itp. Por. szerzej klasyczną typologię środowiska kulturowego przy-

jętą m.in. przez krakowską szkołę ochrony architektury krajobrazu. Zob. E. Malachowicz, *Ochrona środowiska kulturowego*, t. I–III, Wrocław 1982 (tamże obszerna bibliografia), oraz J. Bogdanowski, *Architektura krajobrazu*, Kraków 1979.

14. Por. H. Andruliewicz, *Wnioski z analizy zdjęć lotniczych...*, s. 55 i nast.

15. Tamże, s. 53 i nast. Aerofototekę barwną ODZ zapoczątkował w latach siedemdziesiątych H. Andruliewicz przekazując wykonane przez siebie na barwnych materiałach odwracalnych 24 x 36 mm zdjęcia lotnicze miast i obiektów architektury. Jednak dopiero od połowy lat osiemdziesiątych materiały barwne, w tym negatywowe, stopniowo stawały się w dokumentacji lotniczej ODZ równouprawnione z czarno-białymi. Przyczyniła się do tego wspomniana wyżej realizacja lotniczych programów studyjnych ODZ. Nie bez znaczenia była tu również wieloletnia, pełna zaangażowania, profesjonalna współpraca z Ośrodkiem ze strony autora zdjęć lotniczych, w tym i późniejszym okresie, mgr. Wiesława Stępnia (Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Łodzi).

16. System SINB, wprowadzony w ODZ przez H. Andrulewicza i W. Stępnia, polega — w największym skrócie — na tym, że każdy negatyw i diapozytyw barwny, czyli cięta z filmu małoobrazkowego 24 x 36 mm klatka zdjęcia, otrzymuje — wynikającą z przyjętej w tym systemie platformy cyfrowej — własną informację cyfrową (kod cyfrowy). Informacja kodu cyfrowego SINB zawiera kolejno: 1. skrócony symbol literowy województwa (duże litery); 2. cyfrę kolejnego alfabetycznie tomu wojewódzkiego; 3. cyfrę strony w tomie wojewódzkim; 4. cyfrę miejsca (pozycji własnej) na stronie; 5. nazwę własną miejscowości (duże litery). Dla przykładu: kod cyfrowy SCZ 41–2–15 GRYFICE oznacza, że negatyw barwny miasta GRYFICE znajduje się w tomie (tece wojewódzkiej) nr 41, województwo szczecińskie, strona 2, miejsce (pozycja na stronie) 15. Oczywiście nadal utrzymano w systemie SINB zasadę opisu katalogowego zdjęć w metryczce zdjęcia i na karcie katalogu głównego. Por. przyp. 17.

informacji baz danych) do opracowania katalogu informatycznego archiwalnych obrazów środowiska kulturowego w postaci zdjęć lotniczych na płytach CD lub DVD, zgodnie z kompatybilnością systemów katalo-

gicznych SIN i SINB w Ośrodku Dokumentacji Zabytków¹⁷. Prace te obecnie trwają i są umiejscowione w Regionalnym Ośrodku Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Łodzi.

Henryk Andrulewicz

Kierownik Pracowni Urbanistyki w Dziale Architektury i Urbanistyki

17. Zob. opracowanie: H. Andrulewicz, *Podstawy merytoryczne opracowania katalogu archiwalnego obrazów środowiska kulturowego w postaci zdjęć lotniczych na płytach CD lub DVD, zgodnie*

z kompatybilnością systemów SIN i SINB w Ośrodku Dokumentacji Zabytków, ODZ, Warszawa 2000, ss. 31, mps powielany.

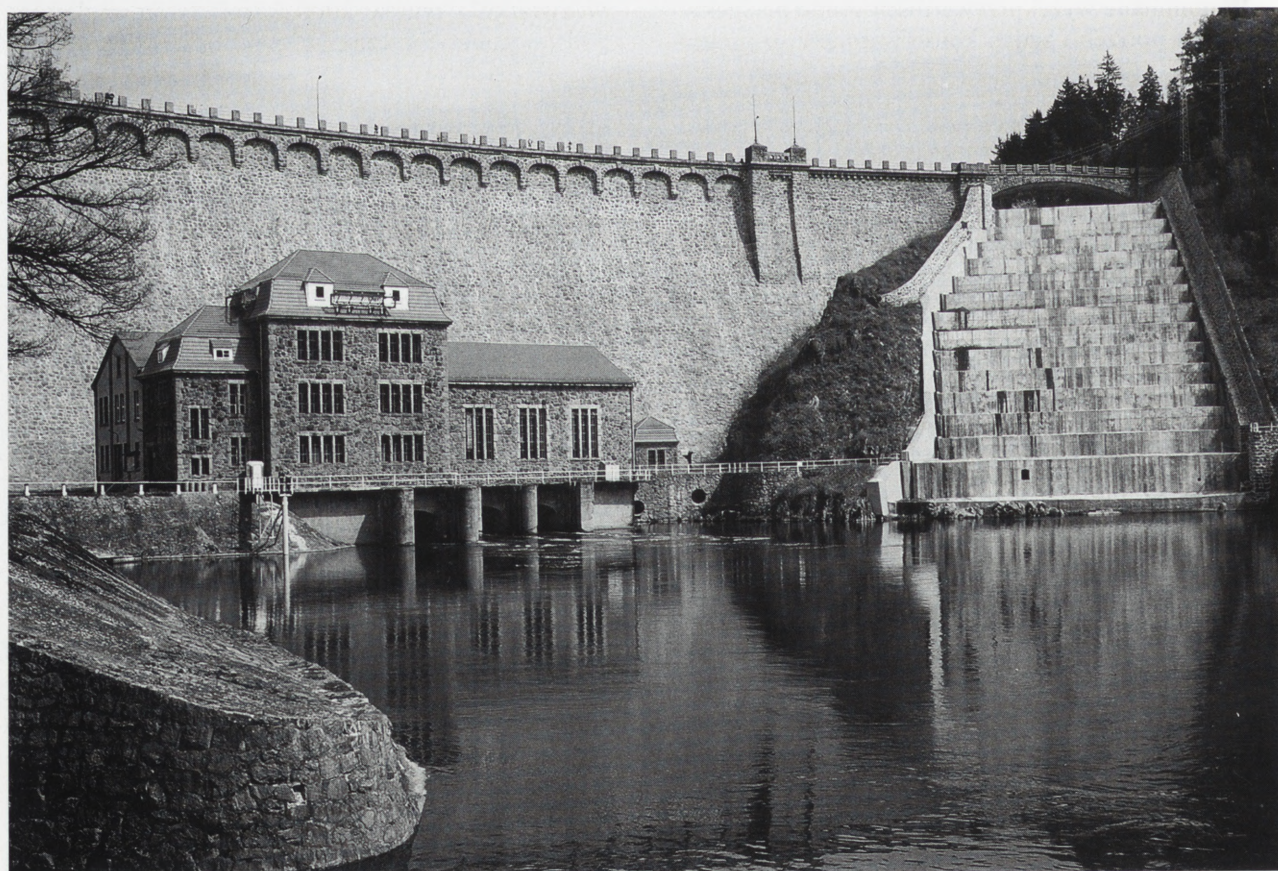
PRACOWNIA ZABYTEKÓW TECHNIKI

Pracownia istnieje od 1990 r., od momentu nadania nowego statutu Ośrodkowi Dokumentacji Zabytków i utworzenia w obecnym kształcie Działu Architektury i Urbanistyki. Połączono w nim dawny Dział Zabytków Nieruchomych, Dział Urbanistyki i Samodzielne Stanowisko do spraw Zabytków Techniki, jednocześnie wyodrębniając Pracownię Zabytków Techniki.

Pracownia Zabytków Techniki prowadzi prace związane z:

1. dokumentacją prawną zarejestrowanych zabytków nieruchomych z zakresu dziedzictwa przemysłu i techniki (wyodrębnioną w bazach danych ze wspólnego rejestru obejmującego wszystkie nieruchome zabytki architektury i urbanistyki),

2. dokumentacją prawną zarejestrowanych zabytków ruchomych techniki — rejestr ruchomych zabytków techniki (decyzje wydzielone ze wspólnego rejestru obejmującego zabytki ruchome),

Pilchowice — zaporą i elektrownią wodną wzniesioną w latach 1903–1912. Fot. M. Barszcz

Pilchowice — water-power plant and dam built in 1903–1912. Photo: M. Barszcz